

πολιτισμός

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες 65

Αναζητώντας τους 59 ναούς του βενετσιάνικου Ρεθύμνου (IV)

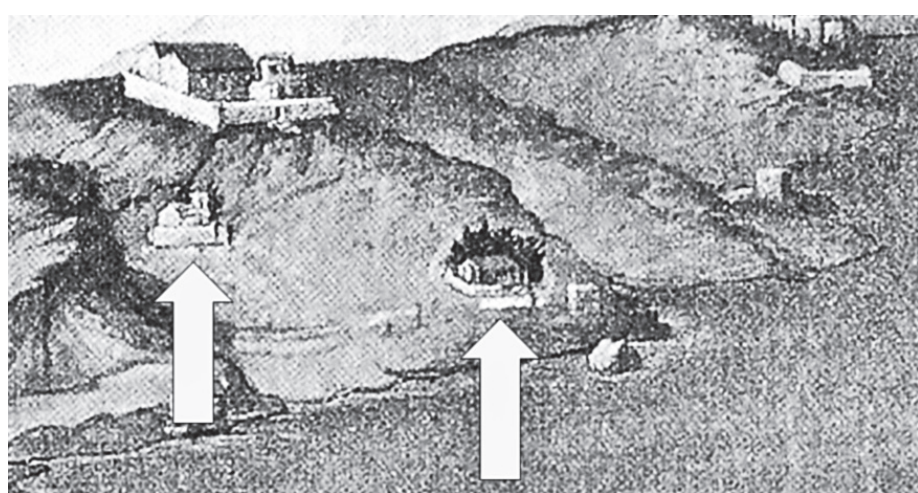
Όπως γράφαμε την προηγούμενη εβδομάδα, η χριστιανική παράδοση αναφέρει ότι ο Σαντζάκ Μπέης του Ρεθύμνου Καρά Μουσά Πασάς στα τέλη του 17ου αιώνα κατέλαβε και μετασκέυασε σε τέμενος την **Μονή της Αγίας Βαρβάρας** στην Πόρτα της Άμμου, ενώ η μουσουλμανική παράδοση αρνείται κάτι τέτοιο.

Οπωσδήποτε στοιχεία επιβεβαίωσης της πρώτης αποτελούν η ονοματοδότηση του παραπλευρου προμαχώνα και ολόκληρης της συνοικίας με το όνομα της Αγίας Βαρβάρας, όπως φαίνεται και από έγγραφο αμέσως μετά την οθωμανική κατάληψη, του έτους 1658. Αλλωστε η Αγία Βαρβάρα θεωρούνταν πάντα προστάτης του πυροβολικού και ο ομώνυμος προμαχώνας δεν μπορεί παρά να διέθετε αρκετά τέτοια όπλα.

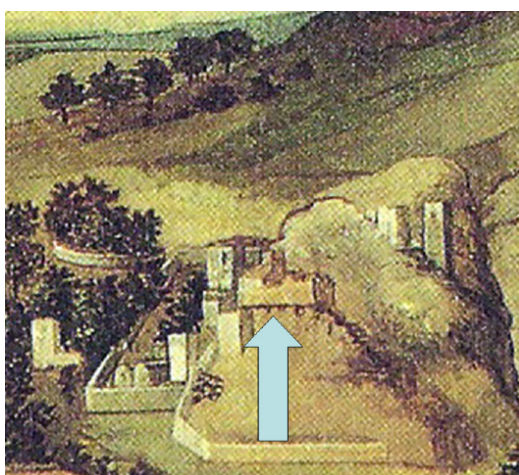

ναστήρι της **Αγίας Βαρβάρας** να είναι ο εικονιζόμενος στον πίνακα αυτό, πίσω ακριβώς από το μέτωπο των παραθαλάσσιων κτηρίων, σε γενίτσια μ' αυτά αλλά λίγο νοτιότερα. Είναι πολύ πιθανόν ο ναός να ήταν καθολικός, αφού σ' αυτόν ζήτησε να ταφεί με διαθήκη του το έτος 1645 ένας καθολικός ιερέας του Ρεθύμνου. Ίσως, λοιπόν, ο ναός να επεκτάθηκε αργότερα μέχρι και τη Μεγάλη Ρούγα, μετατρεπόμενος σε καθολικό μοναστηριού. Την υπόθεσή μας ισχυροποιεί η εμφάνιση του ναού αυτού σε πολλούς βενετσιάνικους χάρτες του 17ου αιώνα.

Από την άλλη πλευρά η ύπαρξη ομώνυμου ναού στην περιοχή του μετέπειτα (σημερινού) ναού της Αγίας αλλά και η μη απεικόνιση δεύτερου ναού στον γνωστό πίνακα Civitas Rethymnae αποτελούν στοιχεία που αποδυναμώνουν τον ισχυρισμό των χριστιανορεθιμνίων. Η αλήθεια ίσως να βρίσκεται κάπου στη μέση των δύο ισχυρισμών και ο ναός ή μο-

Η **Μονή Αγίας Κυριακής** βρισκόταν στον Κουμπέ, ήταν γυναικεία και θα πρέπει να ήταν ορθόδοξο μοναστήρι. Η Αγία Κυριακή αναφέρεται σε αρκετά δικαιопρακτικά έγγραφα νοταριών του Ρεθύμνου (Μ. Αρκολέος, Μ. Πάντιμος κ.α.). Είναι πιθανόν να βρισκόταν στη θέση του σημερινού σπηλαιώδους ναού του Αγίου Σπυριδώνα Κουμπέ, παρότι στο σχέδιο του F. Basilicata του έτους 1618 το καθολικό της Μονής δεν φαίνεται να είναι σπηλαιώδες. Θα μπορούσε όμως και να είναι η εικονιζόμενη μονή λίγο βορειοδυτικότερα της πρώτης.

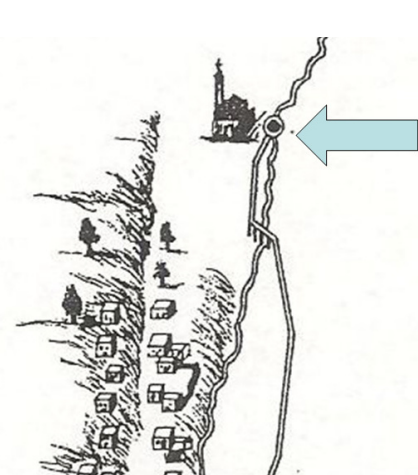

Το επί Βενετοκρατίας **Μοναστήρι του Αγίου Αντωνίου** ήταν γυναικείο και βρισκόταν στο λόφο του Αγίου Αθανασίου (ή Αγίων Αναργύρων, σήμερα Τιμίου Σταυρού). Από τον Μ. Μπουνιαλή καταγράφηκε ότι κατά την πολιορκία της πόλης ακριβώς στη θέση του είχε τοποθετηθεί μια πυροβολαρχία: «...εκεί στην πόρτα τ' εκκλησίας, που 'τον οι καλογράδες, έστησαν το καστέλλι του, σ' τόπον που μπάλα σώνει, μέσα στο Φουρκοκέφαλο, τον Άγιο Αντώνη». Αναφέρεται επίσης ότι οι καλόγριες του Αγίου Αντωνίου μαζί μ' εκείνες της κοντινής Μονής Παναγίας Μεσαμπελίτισσας προτίμησαν να αυτοκτονήσουν, πέφτοντας

από τον λόφο. Η εκκλησία καταστράφηκε από τους Βενετούς με κανονιοβολισμούς από τη Φορτέτζα αλλά η ρεθεμνιώτικη παράδοση αρνείται το γεγονός και αναφέρει ότι καταστράφηκε από τους Οθωμανούς.

Η θέση του μοναστηριακού ναού του **Αγίου Αντωνίου** ήταν πιθανότατα εκεί όπου βρίσκονται σήμερα οι σπηλαιώδεις ναοί του Αγίου Αντωνίου - Αγίας Άννας. Τα ερείπια που σώζονται στην ανατολική πλαγιά του λόφου του Τιμίου Σταυρού, ανατολικά από το ιερό του Αγίου Αντωνίου, ανήκουν πιθανότατα στο μοναστήρι, ανακαινισμένα κατά καιρούς από τους λεπρούς και τους ενδεείς που κατοίκησαν αργότερα την περιοχή. Η εκκλησία της Αγίας Άννας είχε κατά την παράδοση ανεγερθεί προς τιμήν της Άννας Βλαστού,

Η **Μονή Αγίου Ιωάννη Βαπτιστή** (Προδρόμου), που αναφέρεται από τον συμβολαιογράφο Α. Καλλέργη, είχε οικοδομηθεί στους πρόποδες του ομώνυμου λόφου στα νότια του Ρεθύμνου, για να έχει υπό τη στέγη της την παρακείμενη πηγή της Μάνας του Νερού. Το 1646 κατά την πολιορκία του Ρεθύμνου στήθηκε στις εγκαταστάσεις της οθωμανικό οχύρωμα, ώστε οι στρατιώτες να έχουν

εύκολη πρόσβαση στο νερό της Μάνας, το υδραγωγείο της οποίας προς την πόλη είχαν φροντίσει εξαρχής να αποκόψουν.

Ίσως τότε να ήταν που καταστράφηκε η **Μονή Αγίου Ιωάννη** αλλά παρέμειναν τα ερείπια του καθολικού, στα οποία κατά τον Π. Βλαστό υπήρχαν τοιχογραφίες, στις οποίες «...τους οφθαλμούς οι οθωμανοί εξόριζαν πάντας, κατά τινας δια μαγικάς ενεργείας χρησίμως, κατ' άλλους ένεκεν φανατισμού προς τα ιερά των χριστιανών». Στα τέλη του 19ου αιώνα ο ναός αναστηλώθηκε πρόχειρα αλλά το ίδιο έτος κατέπεσε. Το 1896 ανοικοδομήθηκε λίγο παραπάνω, από τις οικογένειες Μαυρατζά και Χατζηρηγόρη. Ελάχιστα ερείπια του αναστηλωμένου καθολικού της παλιότερης Μονής μπορεί να συναντήσει ο ενδιαφερόμενος αναρριχητής δυτικά-βορειοδυτικά της σημερινής εκκλησίας, όπως με είχε πληροφορήσει ο Γ. Εκκεκάκης και όπως είχα διαπιστώσει ιδίοις όμμασι (και κινδύνους...) το έτος 2013.

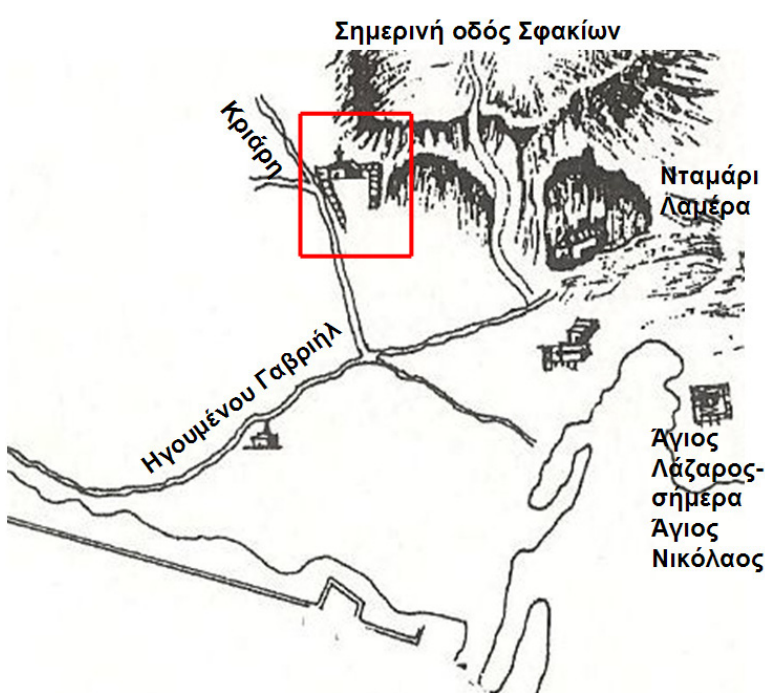

σε περιπτώσεις ελαττωμένου κινδύνου μέσα στο λιμάνι, στους χώρους των νεωρίων. Το μοναστήρι του Αγίου Λαζάρου εκτός του δίκλιτου ναού διέθετε και έναν ψηλό πύργο, ο οποίος θα πρέπει να χρησίμευε τόσο για την ασφάλεια του προσωπικού του από τους περατές όσο και για τη μετάδοση μηνυμάτων, ενταγμένος στο δίκτυο ακτοφρουράς του Ρεθύμνου. Ο σημερινός ναός του Αγίου Νικολάου αποτελεί ανάμνηση εκείνου ακριβώς του μοναστηριού. Για την ανεύρεση στοιχείων προϋπαρξής ναού ο ενδιαφερόμενος μπορεί να καταφύγει στο βιβλίο «Ρέθυμνο και θάλασσα».

Εκτός από την εκκλησία του **Αγίου Λαζάρου**, που τα τελευταία χρόνια εντοπίστηκε μέσα στον οικιστικό ιστό της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου στην οδό Πατελάρου και επισκευάστηκε, ένα ομώνυμο **Μοναστήρι** λειτουργούσε επί Βενετοκρατίας στην περιοχή του μετέπειτα ναού του Αγίου Νικολάου στον Κουμπέ. Οι χώροι της Μονής χρησιμοποιούνταν και ως κύριο λαιμοκαθατήριο - σταθμός каранτίνας (Lazzaretto) του Ρεθύμνου, ενώ ένα άλλο λειτουργούσε βρισκόταν επίσης στη Μεγάλη Ρούγα.

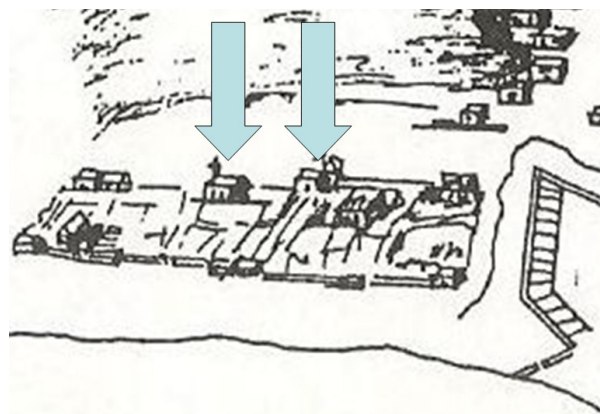
ψου, σ'τι τράβες κι οι καμπάνες τζι να πέσουν και να σπάσου, κάτεργα αναπλωρίσαι τότες κι εκεί τοιμπόσα, ποτέ δεν την εχάλασαν, μόνον που την τρυπούσα». Υπάρχει μια πιθανότητα να ταυτίζεται με τον εικονιζόμενο ναό, για τον οποίο στις παραπάνω απόπειρες ταυτίσεων είναι πιθανόν να αποδειχτούν στο μέλλον λανθασμένες. Το Ρέθυμνο δεν είχε την τύχη να διαθέτει ένα συγκεντρωτικό βενετσιάνικο χάρτη, όπως το Ηράκλειο, με βάση τον οποίο μάλιστα κατασκευάστηκε η περίφημη μακέτα της πόλης στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Όπως και να έχουν τα πράγματα, τα στοιχεία θα αποδειχτούν αρκετά, όταν οι Ρεθεμνιώτες ξεφοβηθούν την Αρχαιολογική Υπηρεσία και αρχίσουν να κάνουν γνωστή την ύπαρξη τέτοιων χώρων στα υποστατικά τους.

Η **Μονή Παναγίας Μεσαμπελίτισσας** βρισκόταν επί Βενετοκρατίας εκεί όπου είναι σήμερα ο κοιμητηριακός ναός της Ζωοδόχου Πηγής - Αγίου Δημητρίου, ονοματοδοτημένη από τα πολλά αμπέλια μέσα στα οποία ήταν χτισμένη. Το καθολικό της ήταν τρίκλιτο. Στα τέλη του 16ου αιώνα είχε περισσότερες από σαράντα μοναχές, μέχρι που τον Σεπτέμβριο του 1646 οι Οθωμανοί δημιούργησαν στρατόπεδο πολύ κοντά της. Στις 30 του ίδιου μήνα οι Ρεθεμνιώτες πολιορκούμενοι χτύπησαν στην περιοχή της μια ομάδα έφιππων Οθωμανών, οι οποίοι σε αντίποινα την κατέστρεψαν. Για τη συνέχεια ο Ιωάννης Νουχάκης παρέχει την πληροφορία, η οποία όμως δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή, ότι τα ερείπια αναστηλώθηκαν και στέγασαν έναν τεκέ. Η περιοχή αγοράστηκε από χριστιανούς το έτος 1701 και από τότε φιλοξενεί το Νεκροταφείο (παλιό) του Ρεθύμνου.

Η **Μονή Αγίου Ιωάννη**, που επιβίωσε της οθωμανικής κατάκτησης, ήταν οικοδομημένη στην λεγόμενη Παπούρα του Τσουράλη, όπως φανερώνει το όνομά της κατά την περίοδο αυτή «Παπούρ(λ)α Μοναστήρ». Όσο και αν μας φαίνεται περίεργο, ερείπιά της διατηρούνται μέχρι και τις μέρες μας.

Μονές αταύτιστες. Για τη **Μονή Παναγίας του Δοξαριά** ή Δοξαριανή δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο, πλην του ονόματος του ιδιοκτήτη και της αναφοράς ότι ήταν ορθόδοξη. Ορθόδοξη ήταν και η **Παναγία Ελεούσα**, που αναφέρεται σε νοταριακές πράξεις των Μ. Αρκολέου και Μ. Πάντιμου, όπως και η **Μονή του Αγίου Στεφάνου** στη Μεγάλη Ρούγα, η οποία μάλιστα είχε ονοματοδοτήσει την γύρω της συνοικία. Η **Μονή Μιχαήλ Αρχαγγελού** της οικογένειας Αρκολέου βρισκόταν επίσης στη Μεγάλη Ρούγα. Δύο άλλα μοναστήρια βρισκόνταν εκτός των τειχών. Πρόκειται για τη **Μονή Παναγίας των Ερημιτιανών Πατέρων**, που αναφέρεται από τους νοτάριους Μ. Αρκολέου και Μ. Πάντιμου, που λειτουργούσε και ως ίδρυμα περίθαλψης ορφανών παιδιών (Hospitale de la Pietà). Η δεύτερη ήταν η **Μονή Αγίων Πατέρων**, που αναφέρεται από τους νοτάριους Μ. Αρκολέου και Μ. Πάντιμου. Δεν αποκλείεται κάποια από τις δύο ή και οι δύο να ταυτίζονται με τα δύο μοναστήρια, που διακρίνονται ευκρινώς στον χάρτη στα ανατολικά του προμαχώνα της Αγίας Βαρβάρας, στην σημερινή δηλαδή περιοχή Κόκκινου-Public-Εργατικού Κέντρου.

Η **Μονή Αγίου Νικολάου** θα πρέπει να ήταν καθολική και θα μπορούσε να βρισκόταν στη σημερινή οδό Επιμηδίου στον αριθμό 4, όπου υπάρχει παράδοση για προϋπαρξή λατινικού μοναστηριού. Τελειώνοντας θα πρέπει να θυμίσουμε ότι πληροφορίες για 370 συνολικά μνημειακά κενά του Ρεθύμνου μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος στο ομώνυμο βιβλίο μας. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε ότι πολλές από τις παραπάνω απόπειρες ταυτίσεων είναι πιθανόν να αποδειχτούν στο μέλλον λανθασμένες. Το Ρέθυμνο δεν είχε την τύχη να διαθέτει ένα συγκεντρωτικό βενετσιάνικο χάρτη, όπως το Ηράκλειο, με βάση τον οποίο μάλιστα κατασκευάστηκε η περίφημη μακέτα της πόλης στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Όπως και να έχουν τα πράγματα, τα στοιχεία θα αποδειχτούν αρκετά, όταν οι Ρεθεμνιώτες ξεφοβηθούν την Αρχαιολογική Υπηρεσία και αρχίσουν να κάνουν γνωστή την ύπαρξη τέτοιων χώρων στα υποστατικά τους.

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031